

İç Faktörlerin Kerimov Dönemi Özbekistan Dış Politikasına Etkisi*

The Effect of Domestic Factors on the Foreign Policy of Uzbekistan in the Kerimov Era

Kadir Kürşat Yılmaz** - Hasan Duran***

Abstract: Although domestic politics and foreign policy may seem to be different from each other, it is very difficult to separate them, especially in newly independent countries. Islam Karimov, who combined the fate of his government with the fate of his country in the process of rebuilding Uzbekistan, blended domestic and foreign policy in this sense. As one of the 15 states that declared independence after the collapse of the USSR in 1991, Uzbekistan faced many challenges, including nation-building, economic/social transformation and political stabilization. After independence, Karimov tried to build a self-sufficient economic system to sustain the nation-state, which he started the process of building on secular foundations, and at the beginning of the process, he started to pursue strategies by taking into account ethnic and religious sentiments in line with the expectations of the citizens. However, this expanded the sphere of activity of the growing ethnic/religious groups in Uzbekistan and brought about a strong reaction against the secular democratic state structure that Karimov wanted to build. The fact that opposition groups received international support and neighboring countries did not support the Uzbek government in its fight against the opposition brought about a change in the policies pursued. The possibility of the developments undermining the nation-building process and the emergence of a strong opposition against the government accelerated the authoritarianization of Karimov. The main purpose of this study is to demonstrate that it is not possible to understand Uzbekistan's foreign policy without understanding domestic factors such as the nation-state process in Uzbekistan, the strengthening of the moderate-radical opposition, the organization of radical religious/political groups in neighboring countries and their armed struggle against the Karimov regime.

Structured Abstract: As the founding head of state, Karimov made radical changes to carry Uzbekistan stronger into the future. First of all, he started nation state building on a secular system. Instead of a rapid transition, he preferred a controlled transition process. There are many reasons for this situation. First of all, the most important problem is the staff and economic insufficiency to manage a rapid transition process. In addition, the lack of democratic accumulation in the country and the power-oriented governance from the past also supported this situation. After starting the nation-state building, Kerimov combined his power and the

*Makalenin hazırlanmasında "Özbekistan Güvenlik ve Dış Politika Tercihlerinin İdealizm-Realizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Sorumlu Yazar: Dr. Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Söğüt Meslek Yüksekokulu

Corresponding Author: Lecturer PhD, Bilecik Şeyh Edebali University, Söğüt Vocational High School

ORCID 0000-0002-3108-3545

kadirkursat.yilmaz@bilecik.edu.tr

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Assoc. Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Political Sciences,

Department of Political Science and International Relations

ORCID 0000-0001-5328-9918

hasan.duran@istanbul.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yılmaz, K.K. & Duran, H. (2024). İç faktörlerin Kerimov dönemi Özbekistan dış politikasına etkisi.

Turkish Studies - Economy, 19(1), 157-170. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.74081>

Received/Geliş: 08 December/Aralık 2023

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2024

Published/Yayın: 25 March/Mart 2024

Checked by plagiarism software

future of the state in one pot in order to continue the change, and tried to establish a self-sufficient economy in order to use the sovereignty of the state. The lack of other institutions other than the state to manage all these processes has pushed Karimov to manage change under state control. The anti-regime statements of radical religious/political groups have also been another factor triggering the spread of state control in every field.

The omnipresence of the state during the Karimov era negatively affected the participation of the people in the administration. This situation caused the people and the state to perceive each other as rivals and the transition process became more painful. The fact that the demands and expectations of the people differed from the goals of the state and/or the Karimov administration and that a reconciliation environment could not be achieved prevented the elimination of the perception of enmity.

The fact that Uzbekistan has recently gained its independence has necessitated the urgent solution of many problems, especially in domestic politics. However, it is necessary to focus on the factors that have the most influence on foreign policy among the many domestic policy factors. For this reason, it is necessary to reveal the effects of the nation-state process and the efforts of the Karimov administration to consolidate its power for the success of the process, the construction of the political system and the relations with opposition groups in this process, as well as the measures taken against radical religious/political movements on foreign policy. Because although these factors are domestic factors, they have also shaped Uzbekistan's foreign policy. Analysing Uzbekistan's foreign policy through these factors will make the foreign policy of the Karimov era more understandable.

Karimov saw extreme nationalism, regionalism and tribalism as the main threats that could adversely affect the nation-state building process and destabilise it, and preferred a moderate nationalism based on patriotism, which is more inclusive than a rigid nationalism based on ethnicity. For this reason, in order to ensure stability in the country, he tried to build a new nation equipped with moral values from the past, and it was aimed that the new national identity would be the main source of power in overcoming the problems in the country and establishing the political system. Another pillar of the nation-state process is the understanding of history, which is the legacy of the USSR period. It is possible to associate such a preference with the stability of the multinational demographic structure, since the isolated territorial historiography offers a country-centred approach. For this reason, Karimov stayed away from developing political processes related to Uzbeks living outside the country. This attitude of keeping away from the Uzbek population in neighbouring countries reveals that the criticisms that Karimov pursues an expansionist policy are not correct.

According to the constitution adopted in 1992, Uzbekistan, which has adopted the presidential system, is a secular, democratic system of government, and its constitutional order is built on the rule of law and freedom of religion, conscience and expression. Although the principle of separation of powers was adopted in principle in the constitution, with the amendments made over time, the head of state became the final decision-maker in everything. The strong position of the president is always encountered in decisions on freedom of the press, human rights, constitutional amendments, amendments to electoral laws, the opening and closing of opposition parties and even their participation in elections. For this reason, although there is a multi-party political life in Uzbekistan, elections do not yield the expected results due to the functioning of the political system. It is known that the activities of the opposition abroad are closely monitored, despite the incidents of party closure and the opposition's travelling abroad. After being disturbed by their activities, opposition leaders were asked to be extradited to Uzbekistan from the countries where they were located. Relations with countries such as Turkey, which did not meet the extradition request or delayed it, have come to a breaking point.

The religion factor has an important place in Uzbek political life as traditional Sufi tariqas have a deep-rooted history and are centres of religious education. Karimov, who is well aware of this situation, had to refer to religion to ensure his legitimacy. However, while Karimov stated that the Uzbek people should have moral and spiritual values, he opposed the use of religion and sacred values for power struggle and considered the use of religion for political purposes as a serious threat to the security and stability of Uzbekistan. As radical religious/political groups sought to destroy the legitimacy of the current regime in Uzbekistan through their rhetoric and actions, Karimov began to perceive all religious movements outside of state control as potential threats. The measures implemented to eliminate this threat and the negative impact of the measures taken on the religious life of ordinary people caused the people to resent the state. On the other hand, this situation caused criticism especially from Western countries, isolating Uzbekistan in foreign policy and preventing Karimov, who was trying to get rid of the security threat posed by religious/political groups, from receiving

the international support he expected. It is very difficult to explain Uzbekistan's foreign policy without understanding the nation-state building process initiated by Karimov and the economic-political decisions he took to consolidate his power.

Keywords: International Relations, Uzbekistan, Karimov, Domestic Factors, Nation Building, Foreign Policy.

Öz: İç politika ve dış politika her ne kadar birbirinden farklıymış gibi görünse de özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde birbirinden ayrılması oldukça zordur. Özbekistan'ın yeniden inşa edilmesi sürecinde iktidarının geleceği ile ülkesinin kaderini birleştiren İslam Kerimov, iç ve dış politikayı birbiri ile harmanlamıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden 15 devletten birisi olan Özbekistan; ulus inşa süreci, ekonomik/toplumsal dönüşüm ve siyasi istikrarın sağlanması gibi üstesinden gelmesi gereken çok sayıda sorunla karşı karşıya kalmıştır. Kerimov, bağımsızlık sonrası laik temeller üzerine inşa sürecini başlattığı ulus devletin devam etmesi için kendi kendine yeten bir ekonomik sistem kurmaya çalışmış, sürecin başlangıcında vatandaşların beklentilerine uygun olacak şekilde etnik ve dini duyguları gözönünde bulunduran stratejiler izlemeye başlamıştır. Ancak bu durum Özbekistan'da güçlenmekte olan etnik/dini grupların faaliyet alanlarını genişletmiş ve Kerimov'un inşa etmek istediği laik demokratik devlet yapısına karşı güçlü tepkinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Muhalif grupların uluslararası destek görmesi, komşu ülkelerin muhaliflerle mücadelesinde Özbek yönetimine destek olmaması izlenen politikalarda değişimi beraberinde getirmiştir. Gelişmelerin ulus inşa sürecini baltalama ihtimali ve iktidara karşı güçlü bir muhalefet oluşturmaya başlaması Kerimov'un otoriterleşmesini hızlandırmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Özbekistan'daki ulus devlet süreci, ılımlı-radikal muhalefetin güçlenmesi, radikal dini/siyasi grupların komşu ülkelerde örgütlenmesi ve Kerimov yönetimine karşı silahlı mücadeleye başlamaları gibi iç faktörler anlaşılmeden Özbekistan'ın dış politikasının anlaşılmasının mümkün olmadığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Özbekistan, Kerimov, İçsel Faktörler, Ulus İnşası, Dış Politika.

Giriş

İç politika ve dış politika her ne kadar birbirinden farklıymış gibi görünse de özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde birbirinden ayrılması oldukça zordur. 1991'de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan hem ulus inşa süreci hem de ekonomik yapı ve istikrarın sağlanmasına öncelik vermiştir. Ancak ülkenin yeterli maddi imkanlara sahip olmaması, demokrasi tecrübesinin yokluğu ve yıllarca (SSCB döneminde) bastırılan dini duyguların güçlü bir şekilde ortaya çıkması, kurucu iktidarın çözmesi gereken en önemli problemler olmuştur. İç politikadaki bu sorunları aşmak için alınan kararlar da Özbekistan dış politikasını etkilemiş, özellikle Kerimov döneminde bu durum net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Etnik ve dini duyguların yoğun yaşandığı bir dönemde Kerimov iktidarını korumak adına bu duyguları kullanma yoluna gitmiştir. Özbekistan'ın yeniden inşa edilmesi sürecinde iktidarının kaderi ile ülkesinin kaderini birleştiren Kerimov iç ve dış politikayı birbiri ile harmanlamıştır. İç politika dış politikayı desteklemeli aynı zamanda dış politikada iç politikayı desteklemelidir. Bu sebeple Kerimov, siyasi ve ekonomik açıdan ülkenin iç istikrarını ve egemenliğini pekiştirecek bir Özbekistan dış politikası inşa etmiştir.

Hızlı bir demokratikleşmenin ve ekonomik liberalleşmenin ülkede yaratacağı olumsuzlukları önlemek adına da kademeli olarak gerçekleştirilecek ekonomik ve siyasi reformlar tercih edilmiş, iç ve dış politikada yapılacak her çalışmada ülke içi istikrar öncelenmiştir (Özlem, 2013, s. 42). Ayrıca ekonomik, siyasal-sosyal yapının radikal bir biçimde değişmesi ve SSCB sonrası oluşan ideolojik boşluğun da etkisiyle toplumu bir arada tutmak amacıyla dinden, geleneksel ilişkilerden ve milliyetçi duygulardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Ancak Kerimov'un toplumu seferber etme araçlarının sınırlı olduğu bir ortamda etnik ve dini faktörlere başvurması bazı grupların durumdan yararlanmasına fırsat vermiştir. (Naumkin & Zviagelskaya, 2001, s. 315-316).

Kerimov laik bir ulus devlet inşa süreci başlatması sonrası bağımsızlığın ilk yıllarında kendisinin de başvurduğu etnik ve dini faktörlerin etkisi ile muhalif grupların faaliyet alanlarını genişletmiştir. Oysa Kerimov etnik ve dini faktörlerin ekonominin yanı sıra siyasetle yakın etkileşim içinde olmasını laik ulus devlet inşa süreci açısından tehlikeli olduğu kanaatindeydi. SSCB döneminde özellikle etnik faktörün etkin kullanılmasını eleştiren Kerimov bu sebeple devlet ve kendi otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra söz konusu faktörlerin etkisini azaltmaya yönelmiştir. Bu çerçevede izlediği politikalar ise etnik ve dini yapılanmaların yer altına inmesine ve komşu ülkeler dahil yurtdışında örgütlenmelerine neden olmuştur.

Laik ulus devletin yerleşmesi için dini ve milliyetçi söylemlerle beraber bölgeselcilğe ve kabilecilğe de savaş açılmış ve herkesi kapsayan bir milli kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda laik ulus devlet sürecinin kesintiye uğramasını önlemek için de Kerimov kendi iktidarı ile ülkenin geleceğini bir noktada toplamıştır. Bu gelişmeler, vatandaş devlet ilişkisinin yanı sıra ılımlı muhalif gruplarla ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Kerimov açısından devletin temellerinin henüz sağlamlaşmamış olması, vatandaşlarla arasında köprü olması muhtemel ılımlı muhalefete şans tanımını da engellemiştir. Kerimov'un her geçen gün daha da otoriterleşmesinin etkisiyle muhalefet de radikalleşmiştir. Ekonomik sorunların çözümü konusunda yaşanan yetersizlikler de Kerimov'a karşı radikal gruplara desteği artırmıştır.

Radikal dini/siyasi grupların komşu ülkelerin siyasi istikrarsızlıklarını kullanarak -özellikle Tacikistan'da ve Afganistan'da- örgütlenmeleri, Özbekistan'ın bu ülkelerle ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Yine radikal grupların Tacikistan ve Kırgızistan üzerinden Özbekistan'a geçerek silahlı saldırılarda bulunmaları sonrası bu ülkelere sert tepki gösterilmiştir. Geçişleri önlemek için sınır bölgelerine döşenen mayınların bilgisi komşu ülkelerle paylaşılmamış, gümrük kapılarının yanı sıra hava-karayolları ulaşıma kapatılmış ve Özbek ordusu radikal gruplarla mücadele adına güçlendirilmiştir. Bu gelişmeler, Özbekistan'ın komşu ülkelerle ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Radikal dini/siyasi grupların uluslararası boyutlarının olması, bu gruplarla mücadelede komşu ülkelerden destek görememesi ve destek arayışlarını uluslararası arenada sürdürmeyen Kerimov yönetimi; insan hakları ihlali, siyasi özgürlüklerin kısıtlanması ve diktatörlük eleştirileri ile karşılaşmıştır. Bu sebeple Kerimov, Özbekistan'ın ihtiyaç duyduğu desteği veren, iç işlerine karışmayan ve ülkenin egemenlik haklarına saygılı olan ülkeleri önceleyen bir dış politika inşa etmiştir. Dolayısıyla ülke içinde yaşanan olaylar Özbekistan'ın dış politikasını yönlendirmiştir.

Rusya'nın Kerimov iktidarını ve ülke içindeki olayları sorgulamaması Özbekistan-Rusya ilişkilerini geliştirirken, kısıtlamaya yönelik bir eylemde bulunması ise Kerimov'un radikal bir karar olarak Rusya ile ilişkileri koparmasına yol açabilmiştir. ABD'nin, Kerimov iktidarına ve Özbek muhalefetine yönelik politikalarının yanı sıra insan hakları ihlalleri yapıldığına yönelik eleştirel politikası, Özbekistan-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak 11 Eylül sonrası ABD'nin Afganistan'a operasyon gerçekleştirmesi Özbekistan'ın güvenlik politikalarına katkı sunacağı beklentisiyle Kerimov tarafından desteklenmiştir. Andican Olayları hakkında ABD'nin sert eleştirilerde bulunması, Kerimov'un ABD'den de uzaklaşmasına neden olmuştur. Kerimov dönemi Özbekistan Türkiye ilişkilerinden de benzer bir durum sözkonusudur. Türkiye'nin Özbekistan'a verdiği desteğe göre Özbekistan dış politikasında Türkiye'nin belli bir yeri olmuştur. Ancak her ne kadar ılımlı da olsa Özbek muhaliflerinin Türkiye'de bulunması ve uluslararası örgütlerin Özbekistan karşıtı eylemlerine Türkiye'nin de destek vermesi, Kerimov'un Türkiye'ye her zaman mesafeli olmasına yol açmıştır.

Kerimov dönemi Özbekistan dış politikası, iç politikada yaşanan olayların etkisindedir. Bu sebeple Kerimov dönemi Özbekistan dış politikasının sadece denge politikası stratejisine dayandırılması yeterince açıklayıcı değildir. Hem komşu ülkelerle hem bölgesel hem de küresel aktörlerle ilişkilerin anlaşılabilmesi için Özbekistan iç politikasında yaşananların Özbekistan dış politikasına etkilerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca Özbekistan dış politikasının

anlaşılabilmesi için tek bir analiz düzeyinin de yeterli olmaması (Sarı, 2015, s. 253) Kerimov döneminde kurulan siyasi sistemin, ulus-devlet inşa sürecinin ve devlet-din ilişkilerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınıp dış politikaya etkilerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Ulus Devlet Süreci ve İktidarını Sağlama Hamlelerinin Dış Politikaya Yansımaları

SSCB'nin dağılma sürecine girmesine yakın Doğu Avrupa ülkelerinden başlayarak tüm SSCB ülkelerinde milliyetçi söylemler artmıştır. Artan milliyetçilik bazı SSCB ülkelerinde etnik çatışmaları beraberinde getirmiştir. Ermenistan'ın Aralık 1989'da Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile birleştirme kararı almış ve akabinde bu kararı protesto eden Azerbaycanlılar 20 Ocak 1990'da katledilmiştir. Yine Haziran 1989'da Fergana Vadisi'nde Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında ve 1990'da Kırgızistan'ın Oş şehrine bağlı Özgen ilçesinde Özbek-Kırgız çatışmalarında yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bölgede yaşanan olaylardan edinilen tecrübe, Özbekistan'ın ulus devleti inşa sürecini de etkilemiştir. Kerimov bir taraftan ülkesinin bağımsızlığını pekiştirmek için uğraşırken, diğer taraftan Özbek asıllılar dışında kalan vatandaşları da rahatsız etmeden ulus-devlet politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Bağımsızlıkla beraber milliyetçi ve maneviyatçı duyguların artması Kerimov'un da özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında milliyetçi ve maneviyatçı açıklamalar yapmasına neden olmuştur. Kendi kaderiyle ülkesinin kaderini aynı potada birleştiren Kerimov, iktidarını koruma mücadelesi verirken aynı zamanda bağımsızlığını yeni kazanan ülkesinin geleceğine milli bir istikamet vermek durumunda kalmıştır (Özlem, 2013, s. 29).

Muhtemel çatışmaları önleyerek öncelikle ülkede bütünlüğü sağlamak amacıyla hareket eden Kerimov, iktidarının ilk yıllarında vatandaşların dini ve milliyetçi söylemlere verdiği desteği göz önünde bulundurarak dini ve milliyetçi söylemlerde bulunsa da muhalif gruplar güçlerini artırmaya devam etmiştir. Temel hedefi ülke birlik ve bütünlüğüne zarar gelmemesi olan Kerimov için yaşanan gelişmeler büyük bir kaygıya neden olmuştur. Muhalefetin oldukça sert önlemlerle bastırılmasında her ne kadar Kerimov'un iktidarını koruma hedefi önemli bir faktör olsa da milliyetçi ve aşırılıkçı dini/siyasi grupların kapsayıcılıktan yoksun olması da önemli bir etkidir. Kerimov, etnisiteye bağlı katı bir milliyetçilik yerine daha kapsayıcı olan vatanseverlik temelinde yükselen ılımlı bir milliyetçiliği tercih etmiştir (Özlem, 2013, s. 39). Bu noktada SSCB döneminde oluşturulan yapay Özbek Ulusu baz alınmış ve diğer ülkelerde yaşayan Özbekler ulus inşası aşamasında göz önünde tutulmamıştır (Yılmaz, 2021, s. 286).

Kerimov, istikrarı bozabilecek tehditlerin başında aşırı milliyetçiliği, bölgeselciliği ve kabileciliği görmektedir (Gürbüz, 2019, s. 285). Bu sebeple, ülkede istikrarı sağlamak adına geçmişten gelen ahlak değerleriyle donanmış yeni bir millet inşa etmeye çalışmış, yeni milli kimliğin ülkedeki sorunlarının aşılmasında ve siyasi sistemin oturmasında temel güç kaynağı olması beklenmiştir (Gürbüz, 2019, s. 297). Sovyet döneminde Sovetskiy Çelovek (Sovyet İnsanı) projesinin sona ermesi ile ortaya çıkan ideolojik boşluk, bu milli ideoloji ile aşılmaya çalışılmıştır. Yeni ideoloji vatandaşların özgüvenini artırmasının yanında vatanını seven, ahlaklı ve devlete sadık vatandaşlar yetiştirmek için önemli bir kaynak haline getirilmiştir (Gürbüz, 2019, s. 284).

Özbekistan'ın toplumsal reflekslerinin kavranması için Kerimov döneminde tarih yardımıyla oluşan milli kimliğin anlaşılması önemlidir (Gürbüz, 2019, s. 277). Teritoryal tarihçilik anlayışının ülke merkezli bir yaklaşım sunması üzerinden böyle bir tercihin yapılmasını çok-milletli demografik yapının istikrarı ile ilişkilendirmek mümkündür. Kerimov ülke dışında yaşayan Özbeklerle ilgili politik süreçler geliştirmekten uzak durmuştur. Bu tutum aynı zamanda Kerimov'un yayılcı politika izlediği eleştirilerinin de doğru olmadığını ortaya koymaktadır (Gürbüz, 2019, s. 287). Çünkü komşu ülkelerde bulunan Özbek nüfus, yayılcı veya bölgesel güç olma peşinde koşacak olan Özbekistan için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Ancak Kerimov yönetimi ülke dışında

yaşayan Özbek asıllı nüfus üzerinden politika geliştirmemiş ve dolayısıyla da bölgesel barışın sağlanmasına büyük katkı yapmıştır.

Ülke merkezli bir yaklaşım ve sahiplenilen zengin tarihi miras ülkenin seçtiği tarihi kişiliklerde de kendini göstermekte; Biruni, İbni Sina, İmam Tirmizi, Hoca Bahaüddin Nakşibendi, İmam Buhari, Hoca Ahmet Yesevi, El Harezmi, Emir Timur, Uluğ Bey, Zahirüddin Babur ve Ali Şir Nevai gibi pek çok tarihi şahsiyetin milli kimlik oluşturmada örnek alındığı görülmektedir. Bu kişilerin kökeninin Özbek olup olmadığı hatta Türk veya Fars olmasının da bir önemi yoktur. Ortak kriter, günümüz Özbekistan sınırları içinde yaşamış olması ve uygarlığın gelişimine katkıda bulunmasıdır (Gürbüz, 2019, s. 291). Böyle bir tercih, Kerimov'un Özbekistan topraklarını Fars ile Türk kültürlerinin temsilcisi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Kerimov her ne kadar Özbek olmayan toplulukların tepkisini önlemeye çalışsa da yeni milli kimlik çalışmalarının beklentileri karşıladığını söylemek zordur. Çünkü Batılı ülkelerde önce ulus kimliği ortaya çıkmış ve bu kimliği paylaşanlar ulus devleti kurmuşken özellikle eski sömürgelerde önce devlet kurulmuş sonra ulus kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile Batı dışı uluslaşma süreçleri yapay, dışarıdan dayatılan bir oluşum olarak toplum katmanlarının tepkisini çekmiştir (Yalçınkaya ve Abidzhanov, 2020, s. 2656). Bu durum Özbekistan için de geçerlidir.

Ulus devlet inşa sürecini olumsuz etkilemesinin yanı sıra ülke menfaatlerini geri plana iten kabile ve soy bağlılıklarının zaman zaman etnik çatışmaya dönüşme potansiyeli, Kerimov'un klancılık üzerine de yoğunlaşmasına neden olmuştur (Birdişli, 2017, s. 126). Çünkü Semerkant klanını temsil eden Kerimov'un iktidara gelmesi, Raşidov dönemi ile ülke yönetimine nüfuz etmiş olan Taşkent-Fergana klanının etkisini kırması veya bu klanla anlaşma sağlamış olmasıyla mümkün olabilmıştır (Alkan, 2011, s. 158). Taşkent elitlerini temsil eden ve devlet yönetiminde orta düzey bürokrasinin desteğini sağlayan Şükrullah Mirsaidov'un da Kerimov'a destek vermesi iktidarını sağlamlaştırmasına katkıda bulunmuştur (Özlem, 2013, s. 33). “*Sovyet iktidarının, milli özellikleri “beynelmilelleştirme”ye ve eşitleştirmeye çalışması da etnik birlikler arasında ve hatta halklar arasındaki parçalanmanın son bulmasına değil, tersine, yenilerinin meydana gelmesine sebep olmuştur*” (Kerimov, 2002, s. 998) ifadeleri ile SSCB'nin milliyetler politikasını eleştiren Kerimov, devletin inşa sürecinde herkesin üzerinde birleşmesi muhtemel bir Özbek kimliği oluşturmaya çalışırken, bu hedef doğrultusunda ırkçılık, bölgecilik ve kabileciliğin de önüne geçmek istemiştir.

Kerimov, her ne kadar beklenen seviyeye ulaşamasa da Rusçanın etkisini azaltmak için Kiril Alfabesinden kademeli olarak, 1927-1938 yılları arasında olduğu gibi tekrar Latin Alfabesine geçiş sürecini başlatmıştır. Alfabe dışında Özbekçenin gelişmesi ve kullanımı artırmak için Rusça'ya anayasal bir statü verilmemiş ve Özbek Anayasasınının 4. maddesi, Özbekistan devlet dilinin Özbekçe olduğu ve devletin kendi ülkesinde yaşayan millet ve halkların dil, adet ve geleneklerine saygı gösterip, onların gelişmesine ortam hazırlayacağı hükümleriyle düzenlenmiştir (TURKPA, 2012, s. 146). Farklı etnik gruplara saygı duyulmakla beraber Özbekçenin bütünleştiriciliği anayasada yerini almıştır. Böylelikle Özbekçe geçmişte Rusçanın sahip olduğu “milliyetler arası ortak dil” statüsünü kazanmıştır (Gürbüz, 2019, s. 287). Nisan 1992'de çıkarılan bir kanunla kamu görevlisi olabilmek için Özbekçe bilmek şartı getirilmiştir (Sönmez, 2013a, s. 325).

Kerimov açısından liberal sisteme uyum sağlamanın başlıca zorlukları, özel sektörün yokluğu ve birliğin dağılmasının yarattığı ekonomik krizdir. SSCB döneminde özerk bir cumhuriyet olarak tek bir sektörde uzmanlaşma -kendi kendine yetebilecek bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olamamak- bir diğer önemli sorundur (Yaldız, 2018, s. 317). Bu sorunları aşabilmek için Kerimov, ekonomiyi sıkı bir şekilde devlet kontrolüne almıştır. Dolayısı ile diğer Türkistan ülkelerinden hatta Rusya'dan çok daha yavaş bir şekilde pazar ekonomisine geçiş tercih edilmiş ve eskiden olduğu gibi devlet kontrolü azami seviyede sürdürülmüştür (Yılmaz, 2021, s. 286). Ekonomik yapı devlet kontrolünde yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (Zanca, 2002, s. 1085). Devlet eliyle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışılması Kerimov'un kendi kendine yetecek bir ekonomik sistem

kurma arzusundan kaynaklanmıştır. Çünkü özel sektörün bile devlet eliyle oluşturulması gerekmektedir (Yaldız, 2018, s. 320). Örneğin SSCB döneminde tarımdan sanayiye kaynak aktarma politikasının kurbanı (Somuncuoğlu, 2002, s. 1095) olan Özbekistan, tekstil sanayisi olmayan ama verimli arazilerinin büyük bir kısmında pamuk yetiştirilen bir ülkeye dönüştürülmüştür. Bu sebeple buğday gibi temel tarım ürünleri konusunda bile dışa bağımlı hale gelmiştir.

Ekonomik kalkınmayı “yeni *ev kurmadan eskisini yıkmamak*” ilkesi üzerine kuran Kerimov (Somuncuoğlu, 2002, s. 1096) özelleştirme, liberalleşme gibi ekonomik kavramlarla zaman kaybetmek yerine kendi ekonomik politikalarını izleyerek, sanayileşmiş ve gelişmiş bir ülke olma hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kerimov’un ekonomi politikaları ve uygulamaları, SSCB sonrası birçok devlette yaşanan sert ekonomik krizlerin Özbekistan’da yaşanmasının önüne geçmiştir. Yine buğday gibi dışarıdan ithal edilen ürünlerin Özbekistan’da üretiminde önemli artışlar yaşanmış, ekonomi uygulamalarına ve buğday alanlarının artırılmasına karşı çıkan IMF (Uluslararası Para Fonu)’nin tahminleri tutmamış ve Özbekistan ekonomisi bağımsızlığını kazanan diğer SSCB ülkeleri arasında 1990-1996 döneminde sınıai üretimde reel artış sağlayan tek ülke olmuştur. Ayrıca buğday üretiminde de IMF’in öngördüğü verimliliğin çok daha üstünde verimlilik sağlanmıştır. Pamuğun ekonomik öneminin devam etmesi nedeniyle Kerimov döneminde de pamuk toplamak için halkın zorunlu olarak her yıl tarlalara gönderilmesine devam edilmiştir*. Pamuğun Özbek ekonomisindeki yerinden dolayı pamuk fiyatlarının düşmesi ülke ekonomisinde büyük bir sıkıntıya neden olmuştur. Ayrıca pamuk üretiminin etkisi ile su kaynaklarının büyük bir kısmı pamuk üretimine ayrılmış ve sosyal hayatta kırsal nüfus oranını korumaya devam etmiştir (Yaldız, 2018, s. 325-327). Kerimov’un ekonomik serbestliğe geçmekte yavaş davranması ve kendine yeten bir ekonomi inşa etmeye çalışmasının eleştirilmesi de ülke gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Çünkü Özbekistan açısından en temel ekonomik sorun özelleştirme ve liberalleşme değildir.

Ulus-devleti inşa sürecinin devam etmesi, Sovyet devlet geleneğinin terk edilememesi ve SSCB döneminde iktidarda olan siyasi elitlerin bağımsızlık sonrasında da yönetimde kalmaları Özbek demokrasinin gelişmesini engelleyen nedenler olarak sayılabilir. Bağımsızlık sonrasında mevcut iktidar sahipleri, iktidarlarını kaybetmemek için eski rejimi başkanlık sistemine dönüştürmüş ve parlamentonun gücünü azaltmıştır (Mustafalı, 2019, s. 29). Bu durumun haklı gerekçeleri de bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Örneğin demokrasi birikiminin az olması, demokrasiden önce daha hayati sorunların çözümünün gerekliliği, eski sistemi hızlı bir şekilde bırakmanın zorluğu ve demokratik sistemi inşa edecek zaman ve ekonomik durumun yetersizliği vb. gerekçeleri saymak mümkündür. Ayrıca Özbekistan’ın kırılğan bir coğrafyada bulunması, küresel güçlerin bölgeye hâkim olmak konusunda birbirleri ile rekabet etmesi ve iç meselelerin bölgesel tehdit unsuruna dönüşebilmesi de Kerimov’un hem demokratik hem de ekonomik özgürlükler anlamda hızlı bir değişime karşı olmasını desteklediği ileri sürülebilir. Kerimov döneminde alınan tüm kararların rejimin güvenliğine dayandırılarak açıklanması isabetli olmayabilir.

Ulus devlet inşasında yaşanan hayal kırıklıkları, demokratik beklentilerin gerçekleşmemesi ve ekonomik sıkıntıların çözümünün oldukça yavaş olmasının yanı sıra radikal dini/siyasi gruplarla mücadele adına alınan sert kararlar vatandaşları Kerimov yönetiminden uzaklaştırmıştır. Bu dönemde Özbekistan’ın en önemli problemlerinden birisi, devletin vatandaşlarıyla olan ilişkisinin kopuk olmasıdır. Bu kopukluk hem ulus devlet inşa sürecini baltalarken hem de vatandaşlarla güvenlik güçlerinin karşı karşıya gelmelerine, hatta zaman zamanda çatışmalarına neden olmuştur. Örneğin Mayıs 2005’te Andican’da, Kerimov yönetimini protesto etmek için toplanan protestoculara ateş açılması sonucu çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. Kerimov, olayları silahlı bir isyan olarak tanımlamış ve göstericileri de hükümeti devirmek isteyen radikal İslamcılar olarak nitelendirmiştir.

* Zorunlu çalıştırılma uygulaması Mirziyoyev döneminde de uygulanmaya devam etmiştir. Uygulamadan vazgeçilmesi ve Özbek pamuğuna uygulanan kısıtlamaların kaldırılması 2022 yılında gerçekleşmiştir (<https://www.textilegence.com/ozbek-pamugu-zorla-calistirma-ve-cocuk-iscilikten-temizlendi/>).

Andican olayları Kerimov yönetimini daha otoriter bir hale getirmiş ve dış politikada ABD ve AB ile olan iş birliğini sona erdirmiş ve Özbekistan'ın Batı'dan kopmasına neden olmuştur (Çalışkan, 2018, s. 15-16).

Demokratikleşme ve sağlıklı bir piyasa ekonomisi yaratma beklentisi gerçekleşmeyen Batılı ülkelerin eleştirileri ve toplumsal açıdan destek bulma potansiyeline sahip radikal dini gruplar Kerimov'un iç politikanın yanı sıra dış politika kararları üzerinde de etkili olmuştur. Kerimov, iç politik sorunlara "millilik" söylemi ile çözüm bulmayı hedeflerken, dış politikada ise radikal dini/siyasi gruplarla mücadele etmek için destek arayışında bulunmuştur (Kavuncu, 2015, s. 249). Milli Demokrasi ya da Doğu Tipi Demokrasi söylemini kullanarak; liberal ve bireyci anlayışa dayalı Batı tipi demokrasilerin, cemaatçi ve ataerkil olan Özbek toplumsal yapısına uygun olmadığını savunan Kerimov'a göre; Özbekistan kendine has milli bir demokratik anlayışa sahiptir (Kavuncu, 2015, s. 245). Kerimov'un inşa ettiği otoriter yönetim yapısını, kuruluş felsefesinde yer alan millilik, diğer bir ifadeyle *Özbek modeli* kavramıyla meşrulaştırmaya çalışarak demokratikleşme konusundaki eleştirilerden de kurtulmaya çalıştığı söylenebilir.

Kerimov, başlattığı ulus devlet inşa sürecinin başarıya ulaşması ve iktidarını sağlamlaştırmak arzusu sonucunda aldığı ekonomik-siyasi kararlar anlaşılmadan, Özbekistan'ın dış politikasını açıklamak oldukça zordur. Çünkü hızlı bir demokratikleşme ve ekonomik dışa açılmanın zorluğu Kerimov'un tercihleri üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde aldığı kararları eleştiren ülkelerle ilişkileri ise minimum düzeye düşüren Kerimov'a göre; iktidarında alınan kararlar Özbekistan gerçeklerini yansıtmakta iken yapılan eleştiriler ise Özbekistan gerçeklerini göz ardı etmektedir. Kendine yeter bir ülke kurma hedefini eleştiren IMF ile ilişkilerin kopma sebebi de yine IMF'nin Özbekistan'ın gerçeklerini görememesi olmuştur. Andican Olayları sonrası sert eleştirilerde bulunan ABD ve AB ülkeleri ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesi benzer gerekçeye dayandırılmaktadır. Türk dili Konuşan Ülkeler zirvelerinde Türkiye'nin Türkçü söylemlerine yine benzer sebeplerle karşı çıkmıştır. Rusya'nın Rusça konusundaki eleştirilerine rağmen Özbekçe konusunda ısrar edilmiş olması da büyük resmi tamamlayan Özbekistan gerçekleridir.

Siyasal Sistemin İnşası Sürecinde Muhalif Gruplarla İlişkiler ve Dış Politikaya Yansımaları

1992'de kabul edilen anayasaya göre başkanlık sistemini benimsemiş olan Özbekistan; laik, demokratik bir yönetim sistemine sahip olup anayasal düzeni hukukun üstünlüğü ile din, vicdan ve ifade özgürlüğüne dayanmaktadır (Yaldız, 2018, s. 284). 26 Aralık 2004'te yapılan üçüncü parlamento seçimlerine kadar tek kanatlı olarak varlığını sürdürecektir olan Oliy Meclis de bu dönemde oluşturulmuştur.

Kerimov, demokratik ve hukuksal çerçeveyi oluşturduktan sonra, demokrasinin ve pazar ekonomisinin, hukuk devleti ve güçler ayrılığı ilkelerine dayanarak gelişmesini öngörmüştür (Türk, 2008, s. 56). Anayasada prensip olarak güçler ayrılığı ilkesi benimsenmişse de devlet başkanı her şeyin nihai karar vericisi konumunda olmuştur. Basın özgürlüğü, insan hakları, anayasa değişiklikleri, seçim kanunlarının değişiklikleri, muhalif partilerin açılması-kapanması hatta seçimlere katılabilmesi kararlarında başkanın güçlü konumu her zaman karşımıza çıkmaktadır. Yine idari yapının mahalle, köy, ilçe, şehir ve vilayetler olarak yapılanması ve devlet başkanı tarafından atanan vilayet hakiminin ilçe, ilçe hakiminin de şehir hakimini ataması devlet başkanının aslında tüm idari yapıyı da kontrol edebildiğini göstermektedir (Hunter, 2002, s. 10). Yaldız'a göre *Özbek halkının bilincinde devlet, her şeyi gören ve duyan dev bir ejderhayı andırır ve Kerimov da bu ejderhayı yaratırken fobileri, ön yargıları, korkuları ve komplekslerinin etkisinde kalmıştır* (Yaldız, 2018, s. 284). Ancak siyasal sistemin inşasında alınan kararların hayata geçmesindeki zorluklar ve ılımlı görünen muhalif grupların zaman içinde rejim karşıtı açıklamaları, Kerimov'un ön yargı ve korkularının artmasında etkili olmuştur.

1990'lı yılların başında SSCB'de esen liberal rüzgarların da etkisiyle Özbekistan'da da irili ufaklı birçok siyasal parti ortaya çıkmaya başlamışsa da çok geçmeden Kerimov yönetiminin baskılarına maruz kalarak ya faaliyetlerini durdurma ya da yeraltına inmek zorunda kalmışlardır (Türk, 2008, s. 56-58). Bu sebeple Özbekistan'da her ne kadar çok partili bir siyasal yaşam bulunsa da siyasal sistemin işleyişinden dolayı seçimlerin tam olarak demokratik bir şekilde yapıldığını söylemek zordur. Bu durum partilerin seçime katılmasından seçim sonuçlarının açıklanmasına kadar ki tüm süreçte kendini göstermektedir. Diğer taraftan seçim sonuçlarını ezici bir çoğunlukla iktidar partisinin kazanması da kafalardaki soru işaretlerini artırmaktadır. Abdurrahim Polat'ın lideri olduğu "Birlik" partisi ve bu partiden ayrılan bir grubun kurduğu ve liderliğini Muhammed Salih'in liderliğini "Erk" partisinin yanı sıra Özbekistan için İslami bir devlet tarzı öneren İslami Rönesans Partisinin kapatılmasının ardından liderleri hakkında kısa sürede tutuklama kararı alınmıştır (Hunter, 2002, s. 11). Sığındıkları ülkelerdeki faaliyetlerinden rahatsız olunması nedeniyle, muhalif liderlerin buldukları ülkelere Özbekistan'a iadeleri istenmiştir. Türkiye gibi iade talebini karşılamayan veya geciktiren ülkelere ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum muhaliflerin yurt dışındaki faaliyetlerinin de yakından takip edildiğini göstermektedir. Dolayısı ile Özbekistan'ın iç meselesi olan bir problem, Türkiye-Özbekistan ilişkilerine de derin bir darbe vurmuştur. En azından Kerimov'un, Türkiye'nin iktidarına karşı olduğu düşüncesine kapılmasına neden olmuş ve uzun yıllar Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine soğuk bakmıştır.

Devlet başkanının her şeyin nihai karar vericisi olmasını, mahalle yönetimlerine kadar merkezi otoritenin gücünün yansıtılmaya çalışılmasını, siyasi partilerin sıkı kontrol edilmesini ve radikal dini grupların yasaklanmasını; ekonomiden, siyasete, toplumsal ve sosyal yapıya kadar her şeye sıfırdan başladığı kuruluş dönemi için tercihten öteye zorunluluk olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü yeni sistemin inşasında imkanların ve kaynakların yetersizliği, devletin her yerde olmasını gerektirmiştir. Özellikle radikal dini grupların inşa edilmekte olan sisteme karşı olmaları, hatta zaman zaman silahlı saldırılar düzenlemeleri, devletin güçlü olmasının gereğini ortaya koymaktadır.

Kerimov'un otoriter rejimini radikal dini/siyasi gruplar üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı eleştirisi de yapılabilir. Ancak kolluk kuvvetlerinin sivil halkın üzerine ateş açması sonucu silahlı-silahsız birçok insanın hayatını kaybettiği Andican Olayları'nda devlet daireleri işgal edilmiş ve yakılmıştır (Yaldız, 2018, s. 297). Andican'da 23 iş adamının "Akramiler" olarak adlandırılan radikal dini örgüte üyelikten dolayı yargılandığı sırada, yargılamayı protesto eden sivil halk ile kolluk kuvvetleri arasında yaşanan bu olaylar, insan hakları açısından birçok sorunu ortaya koymakla beraber devlet gücünün yetersizliği durumunda siyasi ve toplumsal sorunların daha da karmaşıklaşacağını da göstermektedir. Örneğin 2005-2010 yıllarında Kırgızistan'da yaşanan siyasi olaylarda Kırgızistan'ın düştüğü durum aslında bölge devletlerinde devlet otoritesinin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısı ile otoriter yönetim yapısını sadece Kerimov'un kurduğu rejimi korumakla ilişkilendirmek yeterli bir açıklama olmamaktadır.

Radikal Dini/Siyasi Hareketlere Karşı Alınan Tedbirlerin Dış Politikaya Yansımaları

SSCB döneminde uygulanan dini baskının ortadan kalkması ile Özbekistan sosyal ve siyasal hayatında din daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Yesevi, Kübrevi, Nakşibendi ve Kadiri gibi geleneksel sufi tarikatlarının köklü bir geçmişe sahip olması ve bölgenin dini eğitim merkezi olması Özbekistan'ın, komşu ülkelere göre daha fazla din faktöründen etkilenmesine yol açmıştır (Alkan, 2011, s. 130-131). Dolayısı dini/siyasi radikal grupların oluşturduğu tehdit algısı diğer Türkistan ülkelerinde de zaman zaman gündeme gelmekle beraber en fazla Özbekistan'da ortaya çıkmıştır. Nüfusunun büyüklüğü ve komşu ülkelerdeki Özbek etnik nüfusunun yanı sıra Semerkant, Buhara ve Hive gibi önemli medreselere ev sahipliği yapması da bu tehdit algısının artmasında önemli etkindir.

Özbekistan'da radikal dini/siyasi gruplar özellikle Namangan, Fergana ve Andican gibi Fergana Vadisi'ndeki şehirlerde yoğun faaliyetlerde bulunmaktadır. Kerimov ise Özbek halkının

ahlaki ve manevi değerlere sahip olması gerektiğini ifade ederken din ve kutsal değerlerin iktidar mücadelesi için kullanılmasına karşı çıkmış ve dinin siyasal amaçlar için kullanılmasını Özbekistan'ın güvenliği ve istikrarı için ciddi bir tehlike olarak görmüştür (Türk, 2008, s. 70).

Radikal dini/siyasi grupların Özbekistan'da mevcut rejimin meşruiyetini dini söylemlerle yok etmek istemeleri, yönetimin, devlet kontrolü dışındaki tüm dini akımları potansiyel tehdit olarak algılamasını pekiştirmiştir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için uygulanan tedbirlerin ve alınan önlemlerin sıradan insanların hayatlarını olumsuz etkilemesi, yönetimi halkla karşı karşıya getirmiştir. Özbekistan'ın Türkistan coğrafyasında İslami geleneklerin en yoğun yaşandığı ülke olması, Kerimov'un da meşruiyetini sağlamak için dine referans vermek zorunda kalmasına neden olmuştur. Örneğin 1997 yılında açılan camiler ile toplam cami sayısı 80'den 5000'e çıkmış ve okullarda İslam hukuku-tarihi öğretilmeye başlanmıştır. Kerimov, ilk devlet başkanlığı seçiminde de dine yakın bir görüntü sergilemek zorunda kalmıştır. Ancak radikalleşme tehlikesine karşı Kerimov, milli temellere sahip olan Sufizmi yüceltmeye çalışmanın dışında, aldığı sert önlemlerle ülke içinde ve çevresinde radikal dini/siyasi grupları etkisizleştirme politikası izlemiştir (Yaldız, 2018, s. 309-310).

SSCB sonrası dönemde ortaya çıkan ideolojik boşluk, Afganistan-Tacikistan'daki iç savaşlar, toplumun yoksullaşması, artan işsizlik ve Kerimov rejiminin laiklik üzerine bina etmeye çalıştığı ulus-devlet sürecinin sıkıntıları radikal dini/siyasi hareketlerin bölgedeki faaliyetlerini artırmaya katkı yapmıştır. Ortaya çıkan bu görüntü üzerinden şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Kerimov'a muhalif olanları tek bir pota içinde değil, tepki gösterdikleri nedenlere göre ayırmak daha doğru görünmektedir. Örneğin Kerimov karşıtlığından ve ekonomik sıkıntılardan beslenmekle beraber radikal dini/siyasi grupların en ayırıcı özelliği: laik düzenin dolayısı ile Kerimov'un inşa etmeye çalıştığı düzenin yıkılmasını istemeleridir. Radikal dini/siyasi grupların faaliyetlerini artırması iç politika da büyük değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kerimov, 1990'lı yıllardan beri yürüttüğü otoriter yönetim modelini "*demokratik reformlar ancak kökten dinci akımlarla mücadelede başarı kazandıktan sonra gerçekleşebilir*" şeklinde bir tezle savunmuştur (Andican, 2014, s. 135). Çünkü 1999-2000 yıllarında artan terör olayları gibi Özbekistan'da radikal dini/siyasi grupların saldırılarını artırması Kerimov'un iç politikada daha sert tedbirler almasına neden olmuştur (Karasar, 2001, s. 245). Bu grupların komşu ülkelere de faaliyetlerde bulunması, Özbekistan'da ve Türkistan bölgesinin farklı noktalarında saldırılar gerçekleştirmesi Özbek dış politikasını da etkilemiştir. Sınırları korumakta zorlanan komşu ülkelere tepki gösterilmiş, radikal dini/siyasi gruplarla mücadelede verdikleri desteğe göre küresel aktörlerle ilişkiler değişiklik göstermiştir.

Özbekistan'ın, Sünni İslam sufizminin ve -SSCB döneminde bile- bölgenin İslam merkezi olması dışında radikal dini/siyasi grupların güçlenmesinin diğer bir nedeni de klan sisteminin devam etmesidir. Kerimov'un mensup olduğu Semerkant klanının güçlenmesi özellikle Taşkent ve Fergana klanlarında rahatsızlık yaratmıştır (Alkan, 2011, s. 159). Farklı klan mensubiyeti, Kerimov'a muhalefetin taban bulmasını kolaylaştırmış, gerçek muhalefet partilerinin bulunmadığı ülkede daha organize olan siyasal İslamcı muhalefetin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Sarıkaya, 2012, s. 347-348). Bu gelişmelerin üstesinden gelmek için Kerimov'un daha otoriter bir yönetim sergilemesi ise uluslararası toplumun tepkisine neden olmuştur. Kerimov, yönetimini eleştirip tepki gösteren ülkelerle dış politika ilişkilerini en alt seviyeye indirirken, Almanya, Güney Kore, Çin ve Rusya'nın -tepkiler gösteren ülkelere olmaması- Özbekistan dış politikasındaki ağırlıklarını artırmıştır.

Radikal dini/siyasi grupların merkezi olan Fergana bölgesine ayrıca değinmek gerekmektedir. Çarlık rejimine karşı 1898'de Dükçü İshan İsyanı olarak da geçen Andican Ayaklanması ve Bolşeviklere karşı 1917'den 1930'lu yıllara kadar süren Basmacı Hareketi de bu bölgede yaşanmıştır. Kerimov rejimine karşı da en güçlü muhalif yapının Fergana'da olması, bölgenin her zaman muhalif güçlerin merkezi olduğunu gösteren somut bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Etnik, dini ve sosyo-ekonomik açıdan renkli bir yapıya sahip olan Fergana bölgesi, tarım faaliyetlerinin yoğun olmasından dolayı geleneksel yapısını koruyabilmiştir. Rus Çarlığı döneminden beri devam eden pamuk politikası bu bölgenin geleneksel yapısının devamını sağlamış olması, SSCB'nin geleneksel yapıları bozarak tek tip insan yaratma politikasının bölgede başarılı olmasını engellemiştir. Ayrıca her ne kadar farklı topluluklar iç içe yaşamakta olsa da İslam kültürü bölge insanlarını birleştirici bir rol oynamıştır. Bu sebeple bağımsızlık sonrası Fergana bölgesinin geleneksel dini kurumların yanı sıra birçok dini akımın ve Orta Doğu menşeli bazı radikal dini/siyasi grupların aktif olduğu önemli bir merkez haline gelmiştir (Sönmez, 2013b, s. 403).

1980'lerden itibaren güçlenen radikal hareketler içinde İslami Rönesans Partisi ve Jamaat (Cemaat) gibi yapılanmalar bulunmakla beraber bu yapılanmalar içinde yer almış kişilerin liderliğinde kurulmuş olan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) ile 1953'te Kudüs'te kurulan ve küresel ölçekte faaliyetlerde bulunan Hizb-ut Tahrir (HT), Özbekistan'da ön plana çıkan radikal dini/siyasi grupların en etkili olanlarıdır (Yaldız, 2018, s. 308). Özellikle 1999 ve 2000'de gerçekleştirdiği terör eylemleriyle dikkat çeken Özbekistan İslam Hareketi, Özbekistan için en önemli güvenlik sorunu haline dönüşmüştür.

Radikal dini/siyasi grupların iç politika dışında bölgesel ve küresel etkilerinden dolayı Kerimov; Rusya, ABD ve Çin ile kurduğu ilişkilerle radikal dini/siyasi grupların yarattığı güvenlik tehdidinden kurtulmaya çalışmıştır (Sönmez, 2013b, s. 405). Hatta güvenlik konusunda verilen desteğe göre Özbekistan bu ülkelerle ilişkilerin seviyesini belirlemiştir. Örneğin 1999 ve 2000'deki saldırılar sonrası ABD'nin 25 Eylül 2000'de ÖİH'ni terör listesine alması ve 11 Eylül olayları sonrası Afganistan'da düzenlenen operasyonlar, Özbekistan'ın ABD'ye yaklaşmasına katkı yapmıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Afganistan'da düzenlenen operasyonlar sonucu birçok lideri öldürülen ÖİH ağır bir darbe almıştır (Sönmez, 2013b, s. 405). ABD'nin bu dönemde Özbekistan'a güvenlik tehdidi oluşturan dini/siyasi gruplara yaptığı operasyonlar Özbekistan'ın güvenlik kaygılarını azaltmış ve Özbekistan-ABD ilişkilerinin zirveye çıkmasına katkı yapmıştır. Ancak Ancidan Olayları konusunda ABD'nin sert eleştirilerde bulunması, Kerimov yönetiminin ABD'den uzaklaşarak Rusya'ya yönelmesine, hatta Çin ile ilişkilerini artırmasına neden olmuştur.

11 Eylül sonrası büyük oranda yok olduğu ileri sürülse de ÖİH bünyesinden çıkan farklı örgütlenmelerin diğer radikal dini/siyasi gruplarla iş birliği ile farklı coğrafyalarda varlığını sürdürmektedir (Sharipzhan, 2015). Dolayısı başta ÖİH ve HT gibi radikal dini grupların oluşturduğu tehdit, Kerimov dönemi boyunca güvenlik politikalarına ağırlık verilmesine neden olmuştur (Kavuncu, 2015, s. 249). Kerimov'un rejimi korumak için uyguladığı politikalar her ne kadar Özbekistan'da otoriterleşmesini etkilemişse de ÖİH ve HT gibi radikal dini/siyasi grupların faaliyetleri de bu duruma büyük katkı yaptığı ileri sürülebilir. Radikal dini/siyasi gruplar sadece Özbekistan iç politikasını değil dış politikasını da etkisi altına almıştır.

Sonuç

Devletlerin dış politikasını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle iç faktörler, bir devletin dış politikasının şekillenmesinde temel belirleyici olabilmektedir. Özbekistan gibi bağımsızlığın yeni kazanan bir devletin ise iç faktörlerden etkilenmesi daha fazla olmuştur.

Bağımsızlığın ve egemenliğin güçlendirilmesine çalışılırken diğer yandan da yeni devletin kurumsal dönüşümünün gerçekleştirilmesi gerekmiştir. Temelleri laiklik üzerine kurulacak olan, ekonomiden ve siyasi sisteme kadar bütün yapının sil baştan kurulması zorunluluğu ve yeni devlet olarak ulus devlet inşa süreci Kerimov döneminin en fazla enerji harcadığı noktalar olmuştur. Bağımsızlığın kazanılması ile ekonomik ve siyasal sistemde köklü değişikliklerin yapılması zorunluluğunu karşın, değişimi gerçekleştirebilecek gerekli araçlara sahip olunmaması radikal sayılabilecek birçok kararın alınmasını gerektirmiştir.

Kerimov yönetimi hızlı bir değişim yerine, Özbekistan'ın şartlarına uygun bir şekilde yavaş yavaş piyasa sistemine uyum sağlanmasını ve demokratik dönüşümlerin yeni sorunlara yol açmadan bir geçiş yapılmasını planlamakla birlikte, yapılan değişim ve dönüşümlerin başarılı olması için iktidarının devamını da gerekli görmüştür. Çünkü muhtemel bir iktidar değişikliği yapılan bütün emeklerin boşa gitmesine neden olabilecektir. Bu sebeple mevcut rejime karşı olan radikal dini/siyasi gruplar gibi iktidarını yıkabilecek ılımlı muhalefete karşı da sert önlemler alınmıştır. Alınan sert önlemler iç politikayı etkilediği gibi Özbekistan dış politikasını etkisi almıştır. Ulus devlet süreci, siyasal sistemin inşası, Kerimov'un iktidarını sağlamlaştırma hamleleri, ılımlı muhalif gruplarla ilişkiler ve radikal dini/siyasi hareketlere karşı alınan tedbirler her ne kadar Özbekistan iç politikaları olarak devletin geleceğini belirlemişse de bu politikalar aynı zamanda Özbekistan dış politikasını da şekillendirmiştir.

Kuruluş dönemindeki inşa sürecinin hızlıca aşılması ve kesintiye uğramaması için kendi iktidarı ile devletin geleceğinin birleştirilmesi sonucu, ılımlı muhalefete yer verilmemesi, radikal dini/siyasi gruplarla mücadele için alınan sert önlemler, piyasa ekonomisine ve demokratik bir sisteme geçiş sürecinin yavaşlatılması, insan haklarının gelişimi yerine kurulmakta olan sistemin öncelenmesi gibi konularda yabancı ülkelerin eleştirilerine sert tepki gösterilmiştir. Özbekistan iç meselelerine müdahil olup olmamalarına ve radikal gruplarla mücadelesinde verdikleri desteğe göre dış politika tercihlerinde keskin değişimler yaşanmıştır. Bu sebeple Kerimov yönetimi iç politikaları kararları sadece Özbekistan iç politikası ile sınırlı kalmamış aynı zaman Özbekistan dış politikasını etkisi altına almıştır. Kerimov dönemi Özbekistan dış politikası yürütülmekte olan iç politikalarla her zaman bağlantılı olmuştur.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %50

2. Yazar/Second author %50

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasal hayat ve kurumlar*. (1.basım). USAK Yayınları.
- Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *Foreign terrorist organizations*. <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>.
- Andican, A. (2014). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 2023 yılında nerede olacaklar? İçinde İsina, A. (Ed.), Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023* (s. 125-144). Tasam Yayınları.
- Birdişi, F. (2017). Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında Kırgızistan-Özbekistan ihtilafı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 30 (15), 123-143.
- Çalışkan, B. (2018), *Orta Asya raporu: dönüşüm sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İstanbul: İnsamer.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da tarih yazıcılığı ve millî kimlik: Özbeklerin göçü ve Timur örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2(19), 277-301.
- Hunter, S.T. (2002, Haziran). *Uzbekistan: an overview*. UNHCR emergency & security service. NO:5.https://www.researchgate.net/publication/242633635_UZBEKISTAN_AN_OVERVIEW.
- Karasar, H. A. (2001). Bağımsızlıklar sonrası Türkistan'da Rus siyaseti. *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, 4(6), 220-271.
- Kavuncu, A. Ç. (2015). Özbekistan: iç politika. İçinde M. T. Demirtepe ve M. Yılmaz (Ed.), *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları yıllığı 2013* (s. 238-252). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Kerimov, İ. (2002). Bölgecilik ve uruğ oymakçılık. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek, ve S. Koca (Ed.), *Türkler* (s. 997-1001). Yeni Türkiye Yayınları.
- Mustafalı, C. (2019). Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet mirası ve değişimler. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 0(1), 18-33.
- Naumkin V. & Zviagelskaya, İ. (2001). Post-Sovyet Rusyası ve diğer BDT devletlerinde etno-politik ve etno-sosyal faktörlerin rolü. (E. Soltan, Çev.). *Avrasya Dosyası*, 4(6), 315-321.
- Özlem, K. (2013). Kerimov yönetiminde Özbekistan'ın iç ve dış politikasının analizi (1991-2012). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 29-51.
- Sarı, Y. (2015). Özbekistan: dış politika. İçinde M. T. Demirtepe ve M. Yılmaz (Ed.), *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları yıllığı 2013* (s. 253-266). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2012). Kerimov dış politikası: rejim güvenliği ekseninde 20 yıl. İçinde M. S. Kafkasyalı (Ed.), *Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya* (s. 335-355). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Sharipzhan, M. (2015, 6 Ağustos). *IMU declares it is now part of the islamic state*. Retrieved from: <https://www.rferl.org/a/imu-islamicstate/27174567.html?fbclid=IwAR1IM1BIRBMlhGwuU4kfNmn4OJWw-alwVI6yMZqC4i1rHZmnziH5GB9J33s>.
- Somuncuoğlu, A. (2002). Geçiş döneminde Özbekistan ekonomisi. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler* (s. 1095-1111). Yeni Türkiye Yayınları.
- Sönmez, A. S. (2013a). Güvenlik sorunları ve bağımsızlaşma kısılcığında Özbekistan-Rusya ilişkileri (1991-2013). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28(6), 318-339.

-
- Sönmez, A. S. (2013b). Özbekistan dış politikasını oluşturan temel faktörler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(13), 387-415.
- Türk, F. (2008). Transformasyon sürecinde Özbekistan'da siyasal partiler ve Özbek muhalefet liderlerinin Türk-Özbek ilişkileri üzerine etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(10), 53-81.
- TÜRKPA. (2012). *Türk Cumhuriyetleri anayasaları*. NO:4, TÜRKPA Yayınları.
- Yalçınkaya, A. & Abıdžhanov, K. (2020). Özbekistan ve Kırgızistan'daki anklav/eksklav alanlarının çözüm süreci. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 2653-2667.
- Yaldız, A. Ç. (2018). Özbekistan. İçinde A. Ç. Yaldız ve M. Yılmaz (Ed.), *Bağımsızlıklarının yirmi yedinci yılında Türk Cumhuriyetleri* (s. 283-344). Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, A. N. (2021). Bağımsızlıklarının 30. yılında Türkistan coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin durumu ve değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 255(129), 253-314.
- Zanca, R. (2002). Sovyet sonrası Özbekistan'da kırsal kesimde Özbek kimliğinin yeniden şekillenışı. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler* (s. 1076-1094). Yeni Türkiye Yayınları.